

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЖІНОЧОГО ХАРАКТЕРУ В ОПОВІДАННЯХ А. СВИДНИЦЬКОГО

У статті досліджується еволюція жіночого характеру в малій прозі Анатолія Свидницького. Розглядається своєрідність творення образу-типу «норовливої жінки» в оповіданнях фольклорного походження, роль фольклорних елементів у поетиці характеротворення.

В статье исследуется эволюция женского характера в малой прозе Анатолия Свидницкого. Рассматривается своеобразие создания образа-типа «стропливой женщины» в рассказах фольклорного происхождения, роль фольклорных элементов в поэтике характерообразования.

The article examines the evolution of female character in a small prose Svydnytskoho Anatolia. An originality of the creation of image-type "women Shrew" in the folk stories of origin the role of folk elements in the poetics of character.

Дослідження типології жіночих характерів і форм творення жіночих образів у художній літературі є одним із аспектів тендерного літературознавства. В українській науці про літературу подібну методика продуктивно вводять у рецептивний обіг представниці феміністичної критики - Агеєва В., Забужко О., Зборовська Н., Гундорова Т. та інші. Тендерний дискурс літературознавчого аналізу висвітлює нові грані психології, світосприйняття та поетики митця. Особливо оригінальним у відтворенні фемінної психології та конструюванні жіночого характеру видається саме «чоловічий» текст. Тому плідним матеріалом для подібних студій є і мала проза А. Свидницького, а саме, його оповідання фольклорного походження «Недоколисана», «Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш». Система образів А.Свидницького як потужна художня сила його творчої спадщини відзначається національними барвами, рисами української ментальності, репрезентуванням їхньої справжньої, неприхованої сутності. Актуальність заявленої у статті проблеми зумовлена ще й тим, що дослідники етнопсихіки українця неодноразово вказували на домінування жіночого начала в українському національному характері. Оригінальність творів А. Свидницького в тому, що його жіночі характери розкриваються не в традиційному трагічному ключі, який репрезентували його попередники (Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Марко Вовчок), а в сприятливому

хронотопічному художньому вимірі з елементами сатиричного зображення. Такий авторський підхід зумовив витворення колоритних, неординарних жіночих образів, художні спроби типізації образів «панянок» у соціальній ідентифікації населення України ХІХ століття.

Як майстер психологічного аналізу, А.Свидницький виявив себе тонким знавцем жіночої душі, його художня уява витворила кілька яскравих жіночих типів, далеко не ідеалізованих, але здатних еволюціонувати, удосконалюватися, внутрішньо полемізувати - такий предмет обсервації митця. Жінка для письменника А. Свидницького - це складова психо духовна і соціальна особистість, що в такій матриархальній культурі як українська є носієм етноментального та культурного коду. Зважаючи на те, що в обох згаданих оповіданнях об'єктом художнього зображення є топос українського села, жіночий світ моделюється у відповідних параметрах і має ознаки селянського етнокультурного простору. Цілком переконливою є означення національного психохарактеру Нілою Зборовською: «На основі онтогенезу як психосексуального становлення людського характеру розбудовується концепція психоісторії антиколоніальної літератури, що виражає становлення національного психохарактеру в пошуках органічної для себе державної структури, тобто такої, яка відображає метафізичний батьківсько-материнський код, сформований у первісній прасім'ї» [1, с. 14]. У Свидницького простежується контрастне вираження жіночого і чоловічого начал, при тому, що жінка в оповіданнях «Недоколисана» та «Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш» є об'єктом засудження, висміювання (в першому оповіданні на початку нарації, а в другому протягом всього художнього розвитку у творі); суб'єкт, принижений чоловічим сприйняттям та оцінкою.

Оповідання «Недоколисана» побудоване на матеріалі фольклорної побутової казки про приборкання непокірної жінки. Такі казки відомі у фольклорі різних народів. Сюжетна схема оповідання споріднена із сюжетом комедії Шекспіра «Приборкання непокірної». Низка вчених-філологів (Герасименко В., Жук Н., Сиваченко М., Хропко П. та ін.) вважають мотив приборкання непокірної мандрівним. Справді, в основі української побутової новелістичної казки, літературно обробленої Свидницьким, лежить світовий сюжет, але він значно трансформований відповідно до інших соціально-історичних умов і до іншого національного ґрунту.

Дослідниця творчості А. Свидницького Н. Жук справедливо зауважила: «Найбільше схожості зі своїми іноземними родичами українська побутова новелістична казка зберегла лише в другорядних сюжетних ланках, таких, як початок і кінець, майже нічого в ланках середніх, основних, там, де розкриваються способи приборкання непокірної, отим доколисуванням недоколисаної, і рівнем гуманного ставлення чоловіка до жінки українська новелістична казка зближується з російською казкою «Капризная жена» [2, с. 75]. У «Недоколисаній» Маруся - не якась там царівна чи королівна з фантастичного тридев'ятого царства, тридесятого государства, а звичайна собі

панянка. її батько - поміщик середнього достатку - з сім'єю мешкає в палаці, поруч з яким стоять возовня й стайня (зображено звичайне поміщицьке дворище). У «Недоколисаній», як і в її фольклорному першовзорі, йдеться про добу кріпацтва, що апідкреслено таким промовистим фактом як володіння панами цілими селами підневільних людей, звичка програвати один одному цілі села. Кілька сіл виграє й чоловік Марусі. Хто в цьому середовищі менш за все контролює свою волю, а, отже, найбільше чинить беззаконня, так Маруся. Навіть з людьми свого соціального стану вона поводить ся вкрай грубо, вона розв'язна, лихословить і дає волю рукам. Для батьків і близьких рідних Маруся

- кара господня. А для слуг - що вже й казати! Слуги Марусі невимовно радіють, коли вона залишає батьківську домівку і їде жити до чоловіка; вони тремтять, коли вони дізнаються, що Маруся приїде до батьків у гості. Коли ж вона приїхала, «слуги, аж побіліли, - поналякувалися; а як зобачили Марусю в своїм обійсті, то й позавмирили» [3, с. 263]. Чим був викликаний цей крайній ступінь страху? Лякали її дії: служанок Маруся била, особливо полюбляла вмотуватися з їхні коси. Знаючи це, одна з дівчат-служанок по приїзді Марусі з невимовним страхом підступає до неї, щоб передати розпорядження її чоловіка. Дівчина і передаючи тремтить - «ноги насталила, щоб дернути, як що до чого» [3, с. 263]. Словом, «наша» Маруся - особлива, неповторна. Вона і норовиста, і груба, і зухвала, а до всього — наділена звичками буйної кріпосниці.

Таким чином, відомий світовий сюжет, в основі якого сімейний конфлікт - взаємини між чоловіком і жінкою - в українській казці, створеній в умовах кріпосницької дійсності, розширив свої межі, захопив «верхи» й «низи», збагатився новим, дуже важливим соціальним мотивом про взаємини гнобителів і гноблених. Це істотна, корінна особливість української казки. Своєрідним у казці А. Свидницького є й трактування головного образу. З усього об'єктивного змісту «Недоколисаної» випливає, що пані Маруся не може вважатися жертвою чоловічого насильства, стражденною невольницею, бо сама неволить інших, зокрема своїх підданих. Нашому ж народові, за словами І. Франка, «ненависна всяка неволя і всяке насильне неволення» [4,с.228]. Тому-то в побутовій новелістичній казці, літературно обробленій Свидницьким, зухвала, деспотична Маруся й піддається приборканню -доколисуванню, отому, кажучи словами І. Франка, «етичному-очищенню і ублагородненню характеру» [4, с. 221], внаслідок чого вона має стати гуманною у ставленні до людей загалом, своїх підданих зокрема. І такою вона стає: «слуги для неї рідні діти, а вона для слуг то рідна мати. Всі норови, як рукою відняв, - і все пійшло, як по маслі. Шовкова жінка та й годі» [3, с. 263]. Автор майстерно розкриває психологію переродження жінки; використовуючи контраст, показує еволюцію її характеру, оповідь про яку за своєю природою наближає оповідь до казкової інтерпретації. Свидницький сам не вірив у раптове переродження героїні і, не порушуючи сюжетної схеми казки, в кінці оповідання відмежував казку від реального життя, відзначивши, що в

тогочасному суспільстві багато є норавливих і деспотичних Марусь, але їх ніхто не приборкує. Письменник блискуче скористався законом художнього протиставлення, один асоціативний ряд - казковий - змінив іншим - реальним, щоб у такий спосіб поглибити зображення героїні, порівняння казки і дійсності. Отже, новаторство А. Свидницького у розвитку традиційного мотиву «приборкання непокірної» полягає у відтворенні паралельного існування двох художніх світів - реального й трансцендентного, які то перехрещуються, то полярно протистоять один одному.

Ірреальна метаморфоза, яка відбулася з Марусею, має передусім ідейне значення морального характеру. Доречним є твердження В. Шевчука: «Вони (оповідання) мають притчовий характер, що знову-таки пов'язує творчість письменника з бароко, а отже, з передмодернізмом» [6, с. 33]. Не випадково у кінці оповідання автор відмежовує казку від реального життя, повертається до реалій дійсності, підкреслюючи, що в тогочасному суспільстві є «багато, багато» норавливих і деспотичних Марусь, але ніхто їх не перевиховує — «чоловіки не здогадуються, а паніматкам байдуже» [3, с. 269]. У творі Свидницького чоловік непокірної Марусі нічим не нагадує чоловіків-приборкувачів із середньовічних романсько-германських новел, котрі, як писав Франко, були жорстокими в родинних взаєминах і поводитися з жінкою як рабинею. Чоловік - герой твору «Недоколисана», не схвалював насильства над жінкою. «Що ж? ти думала, - говорить він дружині, - що я тебе битиму? Треба ж було здогадатися, що добрий хазяй і худобину жалує києм обертати, а ти ж моя жінка! Як же тебе бити? Як на тебе руку підняти, коли ти така ж людина, як і я, і обоє рівні? Та й для чого тут битися, сваритися, коли я бачу, що ти недоколисана, що тебе треба тільки доколисати, то всі норови відлетять» [3, с. 260]. Щоб вгамувати її сварливу вдачу, зробити її покірною, чоловік Марусі наказує слугам поводитися з нею, як з немовлям. Вони сповивають її, кладуть у спеціально виготовлену колиску - бо вона ж недоколисана і тому вередує! - колишать, співають дитячі пісні, годують кашею. Спочатку вона бунтувала, лаялася, але згодом скорилася, «зм'якла, як віск від вогню» [3, с. 265]. Маруся - не фантастична казкова істота, а образ реальний, земний, який еволюціонує в досить фантастичних умовах, але з реальною метою й результатом. Письменник, дещо ідеалізуючи образ чоловіка, показує його як перетворювача жінки із патріархального середовища.

Немовби підтвердженням тези про те, що в дійсності норавливі й деспотичні Марусі почувають себе досить вільно і ніхто їх не приборкує, є друге оповідання Свидницького «Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш», перша частина якого сюжетно не пов'язана із казковим матеріалом, а вибудовується на сюжеті бувальщини, епізоді, що міг мати місце в житті: норавлива й деспотична пані, йдучи наперекір добрим порадам не переправлятися вночі через повноводний, бурхливий Буг, настоює на своєму і під час переправи гине разом з хурманом і кінями. Незважаючи на те, що перша частина цього оповідання більш схожа на ескіз, відображений у ній

малюнок життя відзначається належною повнотою й змістовністю. Це можна пояснити тим, що образ пані постає в ньому не ізольовано, не сам по собі, а у зв'язку з відповідним середовищем, де чільне місце посідають образи простих людей - хурмана, поронщика, наймитів і наймичок. Якщо в характерах цих людей з «низів» проявляються такі риси, як розсудливість, врівноваженість, добропорядність, то домінуючими рисами характеру пані є нічим не обмежувані деспотичність і самодурство, пихатість, не корегована розумом, безглузда впертість. Загалом же пані постає запеклою кріпосницею-самодуркою з породи тих, «що й богові з дороги не вступають» [3, с. 274]. За своєю суттю цей образ є підтвердженням тези, що норавливим і деспотичним паніям ніякі виправлення не допоможуть. виправити їх може тільки могила: «з чим родився, з тим і вмреш» [3, с. 276]. У цьому оповіданні уже не простежено такої еволюції жіночого характеру, як в «Недоколисаний», але має місце акцентація на контрастному зіставленні характеру головної героїні з персонажами другого плану, наділеними людськими чеснотами, стають на протигагу самодурству пані.

У другій частині оповідання «Проти сили не попреш...» йдеться про те, як після загибелі пані її чоловік, який став жертвою жінчиного насилля (нова доба породжувала й такі сюжети!), ізольовав малого сина від «мирской суєты», приставив до нього вихователями тільки чоловіків, силувався виховати його так, щоб він нічого не знав про існування жіночої половини людського роду. Звичайно, донкіхотським був цей намір. Підрісши, син спокусився жіночою красою й одружився. Словом, природа взяла своє - «проти сили не попреш». При тому, що друга частина оповідання вибудувалася сюжетно на фольклорному матеріалі, по суті є белетризованою притчею на тему спокушення, та вона не була самодостатньою. Вона зв'язувала початки й кінці: якщо для батька шлюб був каторгою, для сина став щастям. Закінчується оповідання авторськими роздумами, з яких випливає, що шлюбне щастя - некероване, сліпе.

Свидницький - майстер творення колоритних жіночих образів індивідуальних портретів героїнь-жінок. Щоправда, портрети в нього ще не розгорнуті, скупі, хоч деякі з них по-своєму ускладнені, побудовані за принципом різкої невідповідності зовнішності героя його внутрішньому змістові. Цю особливість відзначає індивідуальні портрети Марусі з оповідання «Недоколисана» та пані з оповідання «Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш». Наприклад, в останньому оповіданні: «А він все перебирав, і вибрав таке лихо, що й каміння вгризе. Правда, хороша була, хоч куди! Брова чорна, стан високий, лицем біла, голосиста, а коса руса, як шовкова, аж влискується. Хороша та й годі. Та істне торішня писанка, що зверху хоч цілуй, а всередині і сокирою не втешеш, та ще й носа затайкай» [3, с. 273].

Свидницький, створивши портрет того чи іншого героя, не вважає його завершуючим, він показуючи героя в різних ситуаціях домальовує його, додає якісь нові риси. Так, скажімо, подавши на початку «Недоколисаної» загальний

портрет Марусі, письменник у сцені приготування дівчини до зустрічі з нареченим описує її одяг та ходу: «всякого фантя на себе начіпляла, брязкотання понавішувала, і походжає, як павич, погойдуються, наче її на ресори взяв» [3, с. 261]. Між іншим, одяг та хода Марусі тим цікаві, що нагадують одяг і ходу Масі Люборацької, яка «все садила на крами», «вбиралась, як павич» і «ходила, погойдуючись» [3, с. 193]. А втім, спільність між панною Марусею і Масею Люборацькою, яка пнеться в пани, підкреслена не тільки деталями пістрявого одягу та погойдуючої ходи, а й рисами вдачі: обом властиві норовистість, грубість, бездумна впертість, спесивість. Праця Свидницького над характерами злих жінок в ранніх оповіданнях була своєрідною підготовкою до створення глибоко реалістичного образу Масі Люборацької.

Говорячи про спорідненість із казкою сюжетів оповідань А.Свидницького, все ж стверджуємо, що багатьма своїми рисами вони зближуються з реалістичними побутовими оповіданнями, хоч вірно й те, що їх автор ще не став на шлях цілком творчої, підпорядкованої законам реалістичної типізації трансформації використаних фольклорних джерел. Він ще перебуває в полоні фольклорної моделі, ще повністю не звільняється від фольклорної схеми побудови жіночого образу, характеру (а тому й Маруся в «Недоколисаний» може легко із диявола перетворитися в ангела!), ще остаточно не пориває з казковим вимислом, що якісно відрізняється від вимислу у реалістичному творі. Пізніше митець у своїх оповіданнях і романі «Люборацькі» спрямує свою естетичну позицію в бік реалізму. З цього приводу має рацію літературознавець П. Хропко, зауважучи, що «Свидницький дуже швидко зрозумів необхідність розширення сфери художнього зображення в українській прозі. Фольклор з його часто фантастичним поясненням дійсності, своєрідністю художніх узагальнень, збірними типами не міг бути основою реалістичної типізації. Життя вимагало шукати нові способи змалювання людини і її діяльності, шукати нові видові форми прозового епосу» [5, с. 123].

Порівняно з народним казкарем, Свидницький приділяє набагато більшу увагу до вираження особистості, жінки, переборюючи казковий спосіб її зображення, освоюючи способи зображення образу, властиві художній літературі (образ визначає ідею, він - первинний). Прозаїк створює цікавий колоритний жіночий характер, не ідеалізований, а реалістичний, з певними вадами, недоліками, тобто художньо витворює українські національні типи

Список використаних джерел

1. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія / Ніла Зборовська. - К.: Академвидав, 2006. - 504 с.
2. Жук Н. Анатолій Свидницький. Нарис життя і творчості / Ніна Жук. - К.: Державне видавництво художньої літератури, 1983. - 203 с.

3. Свидницький А. Люборацькі. Оповідання. Нариси / Анатолій Свидницький. -К.: А.С.К., 2006. -640 с.
4. Франко І. Твори: у 50-ти томах / Іван Франко - К.: Наукова думка, 1985. - Т. 38. - 464с.
5. Хропко П. Нерозквітлий талант / Петро Хропко. - К.: Молодь, 1984. - С. 122 -124.
6. Шевчук В. Класик «розумного битопису» // Свидницький А. Люборацькі. Оповідання. Нариси / Валерій Шевчук. - К.: А.С.К., 2006. - С. 5 - 46.

Надійшла до редколегії 25. 01. 2012